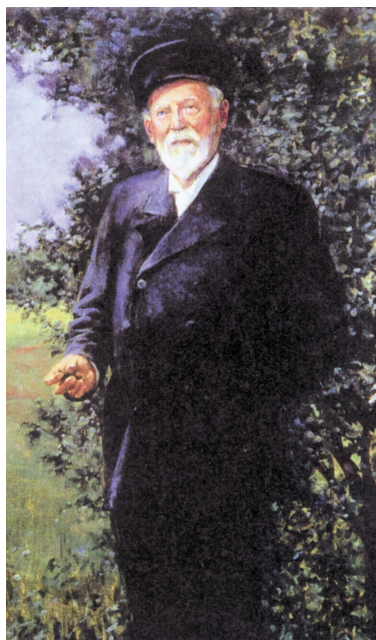

GOSPODARSTVO BRIJUNA PRIJE STO GODINA

„ ... U Puli su bili činovnici, u Puli su bili admirali, u Puli su bili generali i svi su govorili: ti prokleti Brioni s malarijom. Govorili su to i nisu činili ništa. Dok nije došao Kupelwieser ... Brioni su bili močvara, on je došao, sada su to otoci cvijeća i voća. U početku se govorilo: On je lūda! Sad tamo uspijeva vinova loza i povrće, stranci se guraju, otoci se bogate ...”

Iz putopisa *Dalmatinsko putovanje*, 1909, njemačkog književnika Hermanna Bahra, tiskanog umjesto predgovora autobiografskoj knjizi

Paul Kupelwieser: Brioni. Aus den Erinnerungen eines alten österreichers (Iz sjećanja starog Austrijanca). - Urednik Mirko Urošević. Prijevod Nada Urošević i Jelena Urošević-Hušak. Tisak Varteks d.d. Varaždin. Izdavač Amforapress Pula. 2005. 176 str. Dvojezično: na lijevoj stranici knjige tiskan je izvorni njemački tekst goticom iz 1918, a na desnoj je hrvatski prijevod.

Paul **Kupelwieser** (1843-1919), Bečanin, jedan od desetero djece tada poznatoga austrijskog slikara i profesora Leopolda (1796-1862), kao rudarski i metalurški inženjer bio je osnivač i od 1876. do 1893. generalni direktor željezare u Vitkovicama (*Witkowitz*), predgrađu Ostrave, danas u Rep. Češkoj. Nakon uspješne industrijske djelatnosti, kao pedesetogodišnjak, zaželio si je malo odmora *na austrijskome jugu* i da neki dio tog juga učini mnogo boljim nego što je to bio do tada.

Kupovina i prvi poslovi

Uknjiženi vlasnici **Brionskog otočja** (povijesno ime)¹⁾ bili su Portugalci, venecijanska plemićka obitelj Francini koja se 1793. ženidbom iselila u Lisabon. Od dotadašnjih portugalskih vlasnika Brione je polovinom srpnja 1893. kupio Trščanin Wildi za 48 000 guldena, a već 15. kolovoza preprodao ih je Kupelwieseru za 75 000 guldena. Novi vlasnik s velikom je ljubavlju i uz mnogo troškova pristupio uređenju zapuštenoga otoka punog grmlja i močvara. Nisko neprohodno grmlje trebalo je preurediti u šumu i park, teren očistiti od mnoštva kamenja od bivših kamenoloma i iskoristiti ga za bolju svrhu. Drvo se dotada sjeklo u sedmogodišnjoj ophodnji i izvozilo u Veneciju, tako da se prava šuma nikada nije mogla razviti. Paulov brat Max prvo je sagradio dva zahoda. Na uređenju otoka ispočetka radilo je desetak furlanskih drvosječa. U tom poslu veliku pomoć pružao je Alojz Čufar (izvorno *Zuffar*) iz Labina, upravitelj s nižom šumarskom školom, koji se s obitelji preselio na Brione i tu proživio 14 godina. Čufar je govorio i ispravno pisao njemački, talijanski i hrvatski. Sljedeći pothvat bilo je povećanje cisterni za vodu. Krovove za skupljanje kišnice podizali su talijanski i hrvatski zidari.

Prva krava

Prva krava, koju je Kupelwieser kupio u Puli, isprva nije htjela pasti brionsku travu te su u Fažani kupovali sijeno i prevozili ga na otok. Razvoj poljoprivrede izgledao je ispočetka nemoguć. No, bilo je dovoljno plodne zemlje za uzgoj stoke, zemljoradnju, vinograde i voćnjake.

Kupelwieser je iz Pariza i drugih poznatih trgovina nabavio sjeme pinija, čempresa, bajama, palmi i drugog bilja, a Čufar je podigao veliki rasadnik. Kasnije je radna snaga dolazila iz Vodnjana. Oni su u četiri sata ujutro kretali pješice ili na magarcima te su čamcem iz Fažane dolazili na Brione i u šest sati započeli s radom. Poslije napornog rada u šest uvečer vraćali su se te su svojim obiteljima dolazili tek iza osam sati.

---

¹⁾ Prema činjenicama iz povijesti i tradicije naziv otočja Brijuni rabi se kao opći, a Brioni kao povijesni oblik, poput ove Kupelwieserove autobiografije (iz Uredničke napomene, str. 173). Juraj s Brijuna (*Zorzi Brivoni*), klesar, porijeklom s brijunskih otoka. Kao poslodavac obvezao se 1449. rapskome plemiću Petru Caru, utemeljitelju franjevačkog samostana sv. Eufemije u Kampur, da će izgraditi dijelove samostana (FLEGO, V., 2005. Hrvatski biografski leksikon. 6. I-Kal. str. 582).

Park u engleskom stilu

Istočna obala otoka, izložena neugodnoj buri, bila je zimi dva stupnja hladnija od zapadne, koja je, pak, ljeti uslijed stalnih sjeverozapadnih vjetrova bila dva stupnja hladnija od istočne. Zato je istočna obala trebala postati prirodno središte gospodarskog razvoja, a zapadna obala trebala je zadržati prirodnu ljepotu. Ostaci kamenja sa zemljišta, koje su Mlečani svojedobno razrovali u potrazi za pogodnim kamenjem za građevine u Veneciji, uklonjeni su uz pomoć uskotračne željeznice s vagonetima. Obzidavanje pristanišne linije i nasipavanje prostora za zidanje obale bio je dugotrajan, mukotrpan i skup posao. Dio otoka trebalo je povezati putovima te je izgrađeno oko 80 km putova. Kultivirana je postojeća vegetacija, a deseci tisuća sadnica raznog drveća presađeno je na stalna mjesta i vrlo dobro je uspijevalo. Tako su uredene mnoge livade, polja i šume u engleskom stilu slobodnih oblika.

Na Brionima su zatekli kulu možda iz 12. stoljeća, stari podrum, stambenu zgradu s upisanom 1426. godinom, nekoliko gospodarskih zgrada koje su nekoliko godina kasnije srušene, crkvicu sv. Germana i dva mala loše održavana vinograda. Napravljena je velika staja za krave (nije naveden broj krava), vinski podrum i iznad podruma zgrada za smještaj radnika te mali hotel s 14 soba za goste. Uspostavljena je redovita poštanska i brzopjavna veza. To je postignuto u prvih šest godina.

Početakom 1901. god., na povratku sa sedmotjednog putovanja po Egiptu, Kupelwieser je u Aleksandriji kupio 36 palmi visokih 2-3 metra. Brione su tada iznenada zahvatila tri sniježna dana s temperaturom -5°C . Palme su živjele još nekoliko godina, ali nisu se razvijale i propale su.

Iskorjenjivanje malarije

Brioni su još od 17. i 18. stoljeća teško zahvaćeni malarijom. Nakon nekoliko tjedana boravka na Brionima, od malarije je obolio i sam Kupelwieser. Kinin je tada bio jedini lijek i koristio se u velikim količinama. Kupelwieser je 1901. ponudio prof. dr. Robertu Kochu (1843-1910), liječniku iz Berlina, mogućnost i pomoć u istraživanju malarije. R. Koch se odazvao i sa suradnicima poduzeo uništavanje komaraca *Anopheles* isušivanjem močvara na otoku i kopnu i u tomu je potpuno uspio. Na Brionima je tada bilo oko 300

stanovnika te je 22 % njih bolovalo od malarije, a u Puli 30 %. R. Koch boravio je na Brionima 1901. i 1902.

Vijest o djelovanju R. Kocha na Brionima izazvala je negodovanje u bečkim liječničkim krugovima. A Kupelwieser je, u znak zahvalnosti i sjećanja, na stijeni kamenoloma iznad jezera u kojemu su se stoljećima razmnožavali komarci, dao bečkom kiparu Josefu Engelhardt u isklesati poprsje Kocha kako ga djevojka, simbol Briona, kiti lovorovim vijencem. R. Koch je 1905. dobio Nobelovu nagradu za brojna istraživanja i dostignuća iz medicine.

Problemi s vodom

Za stoku i vrtlarstvo mogla se koristiti voda iz jednog malog jezera, koja je za jakih pljuskova doticala s okolnih polja. Dno jezera bilo je oko jedan metar ispod srednje površine mora pa je pri niskom vodostaju voda postala neupotrebljiva, a jednom je jezero gotovo i presušilo. Stoga je na obližnjem brežuljku sagrađen betonski rezervoar od 200 m³ u kojega je mali motor na vjetar već pri slabom strujanju tjerao vodu iz jezera u rezervoar, a odatle je slobodnim pritiskom voda pritjecala u staje za stoku, vrtove ili za pranje rublja.

Prve ledane

Za hlađenje mlijeka i mesa nabavljen je uređaj za hlađenje i proizvodnju leda, oko pola tone leda na dan. Pokretao ga je lokomobil od 25 KS koji je proizvodio dovoljno električne energije za rasvjetu, za pokretanje cirkularne i tračne pile, struga za drvo, brusa i mijeha za dvije kovačke vatre.

Kupelwieser je i u Puli izgradio tvornicu leda s hladnjačama. U tom smislu Brioni su pretekli Pulu, koja s otprilike 40 000 stanovnika nije imala hladnjaču ni proizvodnju leda. Mlijeko i meso dopremani su izdaleka obloženi ledom. Gotovo istodobno podignuta je još jedna tvornica leda sa strojevima Škoda u Valbandonu (izvorno *Val Bandon*) blizu Pule. Međutim, vodu za proizvodnju oko 500 q leda dnevno trebalo je dopremiti na magarcima iz udaljenih bunara, pa je tvornica ubrzo prestala raditi.

Prvi brodski dizel-motor na svijetu

Najprije je Kupelwieser kupio jedrenjak kakvi su se tada koristili. No, to nije zadovoljilo rastuće potrebe, pa su za 26.000 guldena kupili parnu jahtu koja se gradila u Lošinju. Uskoro je nastala potreba za još prostranijim brodom koji bi mogao prenijeti veću količinu pitke vode ili ugljena za loženje, građevno drvo, opeke, cement, pune i prazne bačve za vino i drugo. Zato je kupljen još jedan teretni brod čvršće građe.

Tvornica vagona u Grazu konstruirala je po Kupelwieserovoj narudžbi prvi brodski dizel-motor na svijetu. Nakon nekoliko godina Brioni su nabavili i drugi poštanski brod s jačim dizel-motorom koji je izradila njemačka augsburško-nirnbërška tvornica.

Vodovod

1903. god. kupio je Kupelwieser u blizini Fažane jedan kraški predio u kojem je uvijek bilo dovoljno vode. Podzemnu vodu dovodila je crpka u spremnik na odgovarajućoj visini, a cjevovodom preko relativno plitkog mora u dužini 3200 metara voda se razvodila po Brionima. Cijevi su izolirane s najmanje tri sloja asfalta i indijske konoplje, no nakon 15 godina ta se zaštita pokazala nedovoljnom i bilo je više oštećenja i gubitka vode. Osim toga, izvor u Fažani bio je preblizu mora, tako da je za dužih suša voda bila pomalo slana.

Drugo crpilište kupljeno je nešto sjevernije od Galižane (*Galesano*). Voda se uzimala iz bunara koji je korišten još u rimsko doba.

Austrijske vlasti nisu dobro gledale ni olakšavale rad Kupelwiesera na Brionima. Njegovo je imanje procijenjeno na 17 milijuna guldena i srazmjerno tome oporezovano. Kupelwieser je uspio tek dijelom umanjiti porez i platiti ga pod prijetnjom pljenidbe.

Vile i hoteli

U lijepom i širokom zaljevu Madona njegovi su prijatelji Weinberger i Feilchenfeld željeli izgraditi svoje udobne vile s više soba, kupaonicama i zahodima na ispiranje s vodom, potpuno opremljene namještajem, rubljem, srebrninom i drugim stvarima. Jedan od prijatelja Karl Wittgenstein ponudio se u šali da će obje vile izgraditi za 35 000 guldena za godinu dana. A odakle voda

za to? Kupelwieser je preuzeo troškove gradnje cisterni za vodu za obje vile i gradnju još jednog pristaništa za dopremu građevinskog materijala. Šala je shvaćena ozbiljno. Vile su završene u studenom 1901, opremljene namještajem i svim potrebnim inventarom, predane su vlasnicima uz račun od 34 999 guldena.

Uskoro je uz mali hotel izgrađena dependansa s još dvadeset soba za goste. Zatim je na sjevernom dijelu luke podignut hotel Carmen, a na južnom dijelu hoteli Neptun I, II. i III. Do Prvoga svjetskog rata izgrađeno je oko 200 soba, što je bilo dovoljno za potrebe malobrojnih, ali otmjenih gostiju. Dolazili su članovi austrijskog dvora te mnogi članovi austrijskog i mađarskog plemstva i mnogi znanstvenici austrijskih sveučilišta.

Restauracija kapelice

Restaurirana je stara kapelica sv. Germana. Izrađeno je osam klupa od hrastovine. Paulova starija sestra Marie naslikala je uljanu sliku Madone uz čije noge moli sv. Rok (zaštitnik protiv zaraznih bolesti), kao zamjenu za staru ružnu sliku. Cijelo to vrijeme ljubazni stari župnik iz Fažane služio je sv. misu. Misa bi se služila čim bi se svećenikov novčanik sasvim ispraznio, što se u njegovoj siromašnoj župi nastanjenoj samo ribarima, prilično često događalo. Svećenik je znao da će nakon svake mise dobiti pet guldena i dobru kavu sa slatkim vrhnjem, ali je novac diskretno koristio - napisao je Kupelwieser.

Medulinska inicijativa

Od 1903. do 1908. Kupelwieser nije više proširivao hotele, nego je poduzimao manje investicije. U to ubraja se redovita brodska veza s Pulom za poštanski i putnički promet.

Sve te inovacije pridonosile su razvitku i napretku Briona, ali na značajniji prihod od hotela nije se moglo računati sve dok broj hotelskih soba ne premaši tri stotine. A i vlasnikove financije sve su se više pogoršavale.

Ipak, jako se zagrijao za izgradnju željezničkog kraka za Medulin i izgradnju trgovačke i turističke luke, dok bi Pula ostala kao ratna luka. U tu svrhu kupio je sjenoviti i šumom obrasli dio koji štiti medulinsku luku od vjetrova i valova, kao i poluotok Vižulu. Postupnom kupovinom postao je vlasnik oko 500 ha potpuno zapuštena, gotovo nikada obrađivana zemljišta, na kojem bi se -

smatrao je on - mogla razviti suvremena i unosna poljoprivreda, vinogradarstvo i uzgoj stoke i to mnogo bolje od one na Brionima. Vino se tada izvozilo s Briona u Beč, tamo je postojao i podrum za brionsko vino. Započelo je i trasiranje željezničkog priključka za medulinsku luku. Javile su se i razne ponude za gradnju suhih dokova, rafinerije nafte, krečane, za proizvodnju strojno drobljenog šljunka i pijeska te je izgledalo da u jugoistočnoj Istri niče novo gospodarsko i kulturno središte. No, zbog rata ta je obećavajuća djelatnost zaustavljena za mirnija vremena.

Neotvoreni spis - neostvoreni planovi

Njegovi planovi nisu uživali nimalo simpatija ni u austrijskim vojnim krugovima. Kupelwieserov spis s nacrtom trase ležao je kod zapovjednika Generalštaba neotvoren više tjedana. Nakon dvodnevnog višesatnog čekanja u predsoblju zapovjednika Kapelwieser je primljen. Na njegovo obrazloženje zapovjednik je tražio na raspolaganje šest milijuna kruna što je na kraju snizio na 300 000, ali Kupelwieser ni tu svotu više nije imao. Kod ponovljenog posjeta nakon osam dana Kupelwieser je sa stola zapovjednika Generalštaba uzeo neotvoren spis da po njemu više ne pada prašina. I tako, od „medulinske inicijative” nije bilo ništa.

* * *

To je bio sustav austrijske uprave. Vladalo se tako da svatko traži svoju dobit u *susjedovu gubitku* - napisao je spomenuti književnik H. Bahr u svom putopisu *Dalmatinsko putovanje* 1909.

* * *

Paulova supruga Marie umrla je 1915. sa 65 godina. Sin dr. Karl, zapavši u poteškoće u vođenju Briona, ustrijelio se 1930. u 54. godini, a njegovo je vlasništvo 1936. pripalo Italiji. Oboje su pokopani u obiteljskom mauzoleju na Brionima. Paul Kupelwieser, *tvorac Briona*, dovršio je svoja *Sjećanja* 1917. na Brionima, a tiskana su 1918. u Beču i potom zaboravljena desetljećima. Kupelwieser je živio 76 godina, umro je 1919, i nije doživio kasnije loše dane Briona. Privremeno je pokopan na bečkom groblju. Zbog novonastalih okolnosti nikad mu nije ispunjena oporučna želja da bude pokopan *u svojoj vlastitoj zemlji na Brionima*.

Branko Britvec

